

КОЗАЦТВО САМАРСЬКОГО КРАЮ

Северин Н.В., Северин В.Д.

Національний технічний університет «ХПІ», м. Харків

Харківська державна академія дизайну і мистецтв, м. Харків

Тема козацтва не перестає цікавити дослідників не лише в Україні, але й у країнах близького та далекого зарубіжжя. І вона невичерпна, оскільки вчені знаходять все нові й нові факти про географічне розташування, політичний устрій, побут і боротьбу козацтва з татарами, турками та іншими завойовниками. Знання історичної минувшини сприяє формуванню історичної свідомості, підносить загальний інтелектуальний рівень суспільства. А тривожне наше сьогодення спонукає нас до поглибленого вивчення минулого, щоб почерпнути звідти відваги, рішучості, любові до рідного краю, готовності відстоювати своє право на мирне й щасливе життя. Козацтво ж є найяскравішою сторінкою історії України. Його історію вивчали такі відомі вчені, як М.С. Грушевський, Д. І. Яворницький, А.О. Скальковський, Ю.А. Мицик, А.П. Бурачков, І.С. Стороженко та ін., вона не залишає нас байдужими і сьогодні. Адже, як казав поет М. Рильський, «Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього».

Ми зосередимо увагу на козацтві Самарського краю, адже історія цього краю нерозривно пов'язана з козаччиною. Цей регіон особливо відзначився тим, що саме тут з'явився своєрідний рицарський орден, відомий в усьому світі під назвою «Запорізькі козаки». Дослідження свідчать, що саме тут були чи не найперші козацькі промислові уходи, а згадки про перший козацький військовий Свято-Миколаївський монастир сягають 1576 року. Монастир був найголовнішою святинею запорожців, знаходився в залежності від Запорізької Січі. Він вважався оборонним і був надійним форпостом запорожців в російсько-турецьких війнах 1735-1739 і 1768-1774 рр.

У 1778 році був побудований Свято-Троїцький православний собор, пам'ятник архітектури періоду козацького бароко, майстром-зодчим Якимом

Погрібняком, козаком з Нових Водолаг, на замовлення і коштом козацької старшини [3]. Він став перлиною дерев'яної монументальної архітектури, конструктивне вирішення споруди не має аналогів у світовій архітектурі та нагадує «про козацьку волю й непокору» (О. Гончар). Самарська паланка (адміністративно-територіальна одиниця, у буквальному перекладі з турецької мови означає невеличку фортецю, в якій розміщувався нечисленний гарнізон) була найважливішою, найбагатшою і найзаселенішою частиною Земель Вольностей Запорозьких, до останнього дня існування Кошу козаки свято відстоювали кожний клаптик самарської землі. Саме козаки заклали підвалини господарювання краю, яке успішно проводили, використовуючи наявні природні багатства.

Чому козацтво називалося самарським? Ця назва походить від річки Самари, лівої притоки Дніпра, на правому березі якої будівництво у 1602 році Самарського Пустинно-Миколаївського монастиря поклало початок заснуванню міста. У 1688 році, на шляху переправи татар через річку Самару, гетьман Іван Мазепа збудував Богородицьку фортецю з метою підготовки другого кримського походу. При фортеці було засноване поселення під назвою Стара Самара (фортеця проіснувала до 1711 року). Згодом землі між Старою Самарою і монастирем почали заселяти козаки. Вони заснували тут слободу Самарчик, або Новоселиця. У 1734 році місто Самарь стало центром самої численної козацької паланки – Самарської.

За свідченнями дослідників А.Б. Джусова та А.О. Скальковського, перша письмова згадка про Самарь датується приблизно 1508-1514 рр., коли польський король Сигізмунд I Ягеллон видав козакам грамоту, яка давала їм різні вигоди та вольності, в тому числі «...на город старинный Самарь с перевозом и землями вгору Днепра по речку Орель, а вниз до самих степов Ногайских и Крымских...» [1, с. 32]. У цей час йшла війна між Польщею та Росією, тому король хотів привернути козаків на свій бік та використати їх сили. Пізніше грамота була підтверджена польським королем Стефаном

Баторієм 20 серпня 1576 р. за старим стилем (31 серпня 1576 р. за новим стилем). На противагу цій думці академік Міллер вважав, що за часів Сигізмунда I міста Самарь ще не існувало, а запорожці отримали його вже за гетьмана Богдана Хмельницького. Однак думка, що запорожці отримали найдорогоцінніший подарунок від польських королів у вигляді укріплення Самарі, є розповсюдженою [1]. Назва поселення історично змінювалася: Самарь, Самарчик, Новоселиця, Нова Самара [2]. У 1794 р. поселення було перейменоване на Новомосковськ Дніпропетровської області.

Відомо, що південні степи від Криму до Самари не мали великих перешкод і, щоб захиститись від ворога, потрібні були значні сили, якими було козацтво. Серйозними перешкодами для ворога були річки та заболочені плавні. Запорожці, скориставшись перевагою непокірних степових річок, селились у цьому стратегічно важливому краї, щоб контролювати життєво необхідний торгівельний Чумацький Шлях, переправи через річки та маршрути кочівників. У зручному і багатому місті Самарь, що над переправами, завжди були загони вартових, працювала школа, церква, знаходився базар. Тому Самарська паланка відігравала важливу роль у Запорізькій Січі.

Саме місто Самарь було надійною тиловою базою козаків. Воно було щедро обдароване природою і усілякими багатствами, серед яких віск, мед, дичина, риба, ягоди, будівельний ліс та ін. Тут, при Самарському монастирі, козаки мали шпиталь, а у містечку – господарські заклади, які забезпечували їхні потреби у харчах, тканині, шкірі, деяких видах зброї, побутових виробках. До таких належали цвяхи, кінська зброя (вездечки, вудила, стремена, підкови), залізні ланцюги, різноманітний металевий деревообробний інструмент, речі побутового вжитку та господарський реманент – плуги, борони, ломи, лопати, вила, граблі тощо, без яких ні у повсякденному житті, ні у військових походах обійтись неможливо. Їх виробництво забезпечували кузні, де ковалі

виготовляли різні речі та зброю, ремонтували вози. З часом тут оволоділи таємницею виготовлення власного пороху для вогнепальної зброї.

Самарь складала внутрішню частину Запоріжжя, далеку як від поляків, так і від татар та турок, за своїм географічним положенням була зручною і безпечною місцевістю. У Самарі була зупинка запорожців як перед наступом на турок, так і перед відходом у Січ (походи проводилися з метою звільнення невільників, знищення збройних сил противника і захоплення трофеїв). Тут вони залишали хворих та поранених, вівідували монастир, де молилися про загиблих і померлих у походах, дякували Богу за допомогу, приносили пожертви храму. У Самарі запорожці відпочивали і запасалися всім необхідним перед походами.

Сьогоднішні жителі м. Новомосковська, колиски самарського козацтва і духовності, усвідомлюють свою причетність до видатного історичного минулого, пишаються славною історією свого міста, відроджують традиції і народні промисли, вони як нащадки козаків зберігають історичну і культурну спадщину свого краю. І зараз вони проводять археологічні дослідження козацьких пам'яток Присамар'я, організовують історико-географічні експедиції з метою вивчення історії міст і сіл, створюють музеї, національні парки та історико-культурні заповідники, які забезпечують міцний духовний зв'язок із далекими пращурами. Так, широко відомий історико-краєзнавчий музей імені Петра Калнишевського – останнього кошового отамана, що знаходиться у приміщенні Троїцького собору. Музей-садиба Олександра Бондаренка у с. Ковпаківці та музей видатного митця Володимира Лободи у с. Турове є найцікавішими зібраннями старожитностей. Оригінальною туристичною родзинкою став хутір Галушківка, що розташований біля села Петриківка. Окрім музеєфікованого подвір'я, він пропонує відвідувачам театралізоване «козацьке» шоу і справжні лицарські розваги, які свято зберігаються сучасниками і передаються молодим поколінням.

Слава про блискавичні перемоги українських козаків біля Самари, в степах і на Чорному морі втілена в історичних думках і народних піснях, які, лунаючи над Україною, звеселяють душу і гартують молоді серця наших сучасників. Вони увійшли до нематеріальної спадщини людства.

У середині XVII ст. український народ на чолі з Б. Хмельницьким розпочав війну проти національного і соціального гніту. Найважливішу роль у визвольній війні українського народу відігравало козацтво. Тож ми всі маємо пам'ятати золоті сторінки історії нашого народу – українське козацтво, яке створило українську козацьку державу.

Література:

1. Джусов А.Б. История Новомосковска. Научно-популярное издание. – Днепропетровск: Пороги, 2003. – 351 с.
2. Мицик Ю.А. Козацький край: Нариси з історії Дніпропетровщини XV–XVIII ст. / Ю.А. Мицик.– Дніпропетровськ, 1997.
3. Перлини козацького Присамар'я: містечко Самарь та Богородицька фортеця. Проблеми археології подніпров'я: [темат. зб.] / редкол.: І.Ф. Ковальова та ін. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2008. – 162 с.